

LACZHÁZI GYULA

A fikciósság a kora újkori magyar irodalomban

A régebbi magyar irodalom fikciósságáról írt, a kora újkori irodalom kutatói körében gyakran idézett tanulmányában Pirnát Antal meglehetősen elmarasztaló ítéletet fogalmazott meg a 16–17. századi magyar irodalomra vonatkozóan. Azt állította, hogy e korszakban csekély számú kivételtől eltekintve nem születtek fikciós művek. A következőkben amellet szeretnék érvelni, hogy Pirnát tézise nem tartható. Ehhez szükséges a fikciósság fogalmának diszkussziója, annál is inkább, mert az utóbbi években e tárgyról a kora újkori irodalomtörténetben különböző, egymásnak is ellentmondó nézetek fogalmazódtak meg. Az eddigi meghatározási javaslatok vagy ellentmondásokhoz vezetnek, vagy kevésbé hasznosak, ezért a következőkben egy ezektől eltérő meghatározásra szeretnék javaslatot tenni. Habár a fikciósság és az irodalom fogalmát különbözőnek tekintem, úgy gondolom, hogy a fikciósság kérdésének vizsgálata jelentősen hozzájárulhat a régebbi magyar irodalom árnyaltabb megítéléséhez.

Előljáróban két megjegyzés szükséges. Egyrészt, hogy a szakirodalomban fellelhető különböző fikciósság-fogalmakat konstrukcióknak tekintem, amelyek alkalmasak lehetnek az irodalmi jelenségek egy-egy aspektusának megvilágítására. A dolgozat célja egy, az eddigieknél kevésbé ellentmondásos és hasznosabb fikciófogalom bemutatása. A fikciósság kérdése a 20. század második felében került az irodalomtudomány érdeklődésének előterébe: elsősorban azért, mert segítségével az irodalom valamilyen alapjellemezője tűnt megragadhatónak. A fikciósság meghatározására egymástól nagyon különböző elméletek fogalmazódtak meg, s az ekőri irodalomelméleti viták a mai napig nem jutottak nyugvópontra.¹ Másrészt a fikciósságot ezúttal csak mint elbeszélő szövegek sajátosságát veszem szemügyre, tehát nem foglalkozom azzal a kérdéssel, vajon lírai és drámai szövegek esetében van-e értelme a fogalomnak. A dráma esetében a szőnpad intézménye (mely maga is történetileg kialakult konvenció) jelzi, hogy fikciós befogadói mód kívánatos; éppen ezért itt a fogalom használata kevésbé tűnik hasznosnak. Arra nézve, van-e értelme a fogalom alkalmazásának a líra esetében, az elméleti szakirodalomban megoszlanak a nézetek; e kérdéskör külön diszkussziót érdemel.²

* A szerző az ELTE BTK Magyar Irodalom- és Kultúratudományi Intézetének egyetemi adjunktusa.

1 Ezekről áttekintést ad Jean-Marie SCHAEFFER, *Fictional vs. Factual narration = The Living Handbook of Narratology*, <http://www.lhn.uni-hamburg.de/article/fictional-vs-factual-narration>; Wolf SCHMID, *Elemente der Narratologie*, Berlin–New York, de Gruyter, 2005, 32–45; Klaus W. HEMPFER, *Some Problems Concerning a Theory of Fiction(ality)*, *Style*, 38(2004)/3, 301–324.

2 A líra fikciósságának kérdéséről áttekintést ad: Klaus ZIPFEL, *Lyrik und Fiktionalität = Handbuch Lyrik: Theorie, Analyse, Geschichte*, hg. Dieter LAMPING, Stuttgart, Metzler, 2011, 162–166. A középkorra és a kora

A régi magyar irodalomtörténet fikciósság-fogalmainak áttekintése

Pirnát Antal említett tanulmányában abból indul ki, hogy a fikciósság kritériuma végső soron az, megtörtént dolgon alapul-e egy irodalmi szöveg, vagy pedig kitalált. Véleménye szerint a 16. századi magyar költők – eltérően a műveltebb nemzetek poétáitól – néhány kivételtől eltekintve tudatosan nem fikciós műveket alkottak, s a 16. századi magyar elbeszélő költészetben csupán két olyan mű van, amelyik a *res ficta* szövegosztályába sorolható, tehát fikciós: az *Árgirus históriája*, valamint *Szilágyi és Hajmási* története – a többi 16. századi elbeszélő költemény a költészet rangjára nem is aspiráló verses história, *res gesta*, sőt Zrínyi és Gyöngyösi felléptéig a 17. században sem született igazi, fikciós elbeszélő költészet.³ A valóságreferencia szempontját érvényesítve Pirnát szembeállítja a „lött dolgokat” a fabulával, s ez utóbbit azonosítja a költészetrel és a fikcióssággal, így a kitaláltságot teszi meg az irodalom és a fikciósság legfőbb jellemzőjének; a fabulával azonosított fikciósságot modern vívmánynak tekinti, s ezt kéri számon a régi magyar irodalmon.

Pirnát gondolatmenete több ellentmondást is tartalmaz. A fikciósság jellemzőjeként végső soron két kritériumot ad meg: egyrészt, hogy a történet a szerző eredeti találmánya (tehát nem valóban megtörtént események feldolgozása) legyen; másrészt, hogy a mű célja a szórakoztatás, a gyönyörködtetés legyen, és ne valamilyen tanító-moralizáló szándék domináljon benne. Pirnát azt állítja, hogy a korban ezen kritériumok alapján különböztették meg szövegek két csoportját (fabula – historia). Kérdéses lehet, vajon a két kritérium koherens meghatározást eredményez-e, hiszen lehetnek didaktikus, moralizáló kitalált történetek is (pl. Aesopus meséi), illetve valós történeten alapuló, de szórakoztató művek (pl. Gyöngyösi *Murányi Vénusa*). Pirnát szerint a két kritérium közül az elsőrendű az, hogy „lött dolog”-e a történet, vagy sem, azaz a fikciót végső soron a fantázia, a kitaláció szinonimájának tekinti: így azonban kérdéses, miért szükséges egyáltalán egy új fogalmat bevezetnie.

A fikciósságot Pirnát egyrészt a szövegből kiolvasható szerzői intenció alapján ítéli meg (azaz annak alapján, hogy a szöveg mit állít magáról, hogyan határozza meg önmagát), másrészt a valóságreferenciával nyilvánvalóan nem rendelkező elemeket tekinti kritériumnak. Az első szempont mindenekelett azért problémás, mert a történet igaz voltának hangoztatása a történetmondás legitimálását szolgáló retorikai alakzat is lehet. A fikciós művek sokáig igaz históriaként jelentek meg, pl. a *Lazarillo de Tormes* vagy Defoe *Robinsonja* is ilyenként került forgalomba. Pirnát – önmagának ellentmondva – maga is retorikai alakzatnak nevezi az *Árgirus* forráshivatkozását.

A *res gesta*–*res ficta* kérdéskör Pirnát tárgyalásában érintkezik a forrásokhoz való viszonyal és az eredetiség kérdésével is: a tanulmány azt sugallja, hogy a fordított-átdolgozott szöveg nem lehet *res ficta*. Ugyanakkor az *Árgirus* szövegében olvasható

újkorra vonatkozóan ezen túl lásd még: Klaus GRUBMÜLLER, *Was bedeutet Fiktionalität im Minnesang? = Fiktion und Fiktionalität in den Literaturen des Mittelalters: Jan-Dirk Müller zum 65. Geburtstag*, hg. Ursula PETERS, Rainer WARNING, München, Fink, 2009, 269–287.

3 PIRNÁT Antal, *Fabula és história*, ItK, 88(1984), 138–149.

kijelentés, miszerint a história szerzője olasz krónikából fordított, Pirnát szerint a mű fikciósága mellett szól, mivel Gersei egy „senki által nem olvasott, nem látott krónikát” említ forrásként. Nem egyértelmű, vajon Pirnát ezzel azt állítja, hogy a forrás nem is létezett, vagy csak azt, hogy nem volt ismert. Abban, hogy a forrás nem létezett, nem lehetünk bizonyosak, legfeljebb az ellenkezőjét lehetne bizonyítani, ha valaki megtalálná az olasz krónikát. Ha nem létezik forrás, az a probléma merül fel, mi alapján dönthető el, mikor retorikai formula a forrásra való hivatkozás, s mikor veendő komolyan. Ha viszont létezne a forrás, akkor ez Pirnát felfogása szerint az *Árgirust* kizárná a fikciós szövegek közül; ugyanakkor viszont mégis res fictának kellene minősíteni a széphistóriát, mivel nem megtörtént dolgot mond el. Ezt az ellentmondást megszüntethetjük, ha a fikcióság fogalmából nem rekesztjük ki a fordított, újramondott történeteket.⁴

A 16. századi fikcióság kérdéséről szólva Horváth Iván Pirnátétól eltérő véleményt fogalmazott meg. Pirnáttal szemben ő nem azon szomorkodik, hogy kevés fikciós mű volt, hanem annak örvend, hogy egyáltalán volt, megjelent a fikciós irodalom a 16. században. A különbség azonban nemcsak a jelenség megítélésében van, hanem abban is, hogy a fikcióságot Pirnáttól eltérően határozza meg. Horváth Iván a fikcióságot a szépirodalmi jelleg legfőbb próbakövének tekinti, és Sidney költészetelméletét segítségül hívva mint nem igazságköteles szöveget határozza meg:

Arra a platóni és arisztotelészi eredetű kérdésre, hogy hazudik-e a költő, a Balassival egykorú angol lírikus, Philip Sidney úgy felelt, hogy legfőljebb a történetíró hazudhat, mivel ő vagy igazat, vagy hamisat mond, a költő ellenben, mivel eleve nem állít, képtelen a hazugságra. Ez a ma is érvényes elgondolás az irodalom mibenlétéről nem sok 16. századi magyar szerzőre illik rá, de Balassira feltétlenül. Ha Tinódi például azt mesélné, hogy az 1552-i egri ostromban a törökök győztek, furcsállnánk a dolgot. Nem értenénk, miért hazudik – hiszen Tinódi mindig állít, s általában igazat. Ha ellenben Balassinál azt olvassuk, hogy ő álmában Cupidóval találkozott, aki ezt el is mondta neki, akkor eszünkbe se jut feltenni a kérdést, hogy Balassi csakugyan ezt álmodta-e.⁵

E meghatározás azt a kérdést veti fel, vajon az olvasó honnan tudja, hogy a szerző állít valamit, vagy pedig költőként szól, azaz hogy melyik szöveg nem igazságköteles. Ezt

4 Pirnátéhoz hasonló véleményt fogalmazott meg a középkori epikára vonatkozóan F. J. Worstbrock. Szerinte a középkori szerzők (beleértve a lovagregények szerzőit is) egy adott anyag „újramesélői”, ezért igazi fikcióságról (azaz Worstbrock felfogásában szabad kitalációról) műveik esetében nem beszélhetünk. Vö. Franz Joseph WORSTBROCK, *Wiedererzählen und Übersetzen = Mittelalter und frühe Neuzeit: Übergänge, Umbrüche und Neuansätze*, hg. Walter HAUG, Tübingen, Niemeyer, 1999, 128–142. Worstbrockkal polemizálva Beate Kellner amellett érvel, hogy az „újramondott” történetek is lehetnek fikciók. Jogosan, hiszen attól, hogy egy szöveg nem tiszta kitaláció, még lehet olyan befogadása, amely nem az igazság kritériumát tekinti elsődlegesen relevánsnak. Beate KELLNER, *ein mære wil i'u niuwen: Spielräume der Fiktionalität in Wolframs von Eschenbach „Parzival” = Fiktionalität und Fiktivität in den literarischen Kulturen des Mittelalters*, hg. Ursula PETERS, Rainer WARNING, München, Fink, 2009, 175–204.

5 HORVÁTH Iván, *A magyar vers a reneszánsz és reformáció korában = A magyar irodalom története*, I, szerk. JANKOVITS László, ORLOVSZKY Géza, Bp., Gondolat, 2007, 239, 354. Korábban: Uő, *Balassi Bálint költészete történeti-poétikai megközelítésben*, Bp., Akadémiai, 1982, 301.

a kérdést Horváth nem teszi fel, de a Balassi álmára vonatkozó megjegyzés arra utal, hogy a nyilvánvalóan kitalált, hihetetlen dolgokat tekinti a fikciósság jelének. Míg a Sidney-t követő meghatározás szerint a fikciósság nem azonos a fantáziával, a kitaláltsággal, végső soron Horváth Iván a csodás, valóságreferenciával nem rendelkező elemek meglétében látja a Balassi-költészet fikciósságának forrását. Másfelől – Pirnáthoz hasonlóan – a fikciós szövegek jellemzőjének tekinti, hogy azok nem a hasznosság elvét követik, hanem öncélúak: Balassi költészete is ezért különbözik a korabeli szövegek zömétől.⁶

Pirnáttól és Horváthtól eltérően a fikciósság nem bináris logikában való elgondolására tett javaslatot Vadai István. Szemben Pirnát Antallal, aki „úgy állítja szembe a res gesta és res ficta szövegosztályait, mintha azok egymást kizáró dolgok lennének”, Vadai szerint – összhangban Szilasi László egy korábbi tanulmányával – „elgondolhatunk egy rendszert, melyben a res gesta az egyik végpont, a res ficta a másik, a műfajok rendszere pedig a kettő közötti spektrumban helyezhető el”.⁷ A bibliai história teljesen hiteles tárgyat versel meg, a történeti história megengedi a szubjektív elemeket, de hitelességre tör, a széphistória fiktív elemeket is megenged, de a hitelesség látszatát még mindig fenntartja.⁸

A régi magyar irodalomtörténeti szakirodalomban fellelhető három különböző álláspont – azaz a fikciósság mint kitaláció, a fikciósság mint nem igazságköteles állítás, illetve a fikciósság mint skála – közös vonása, hogy a fikciósságot a valóságreferenciával nem rendelkező állításokban véli tetten érhetőnek. Ezek a meghatározások mindenekelőtt éppen ezért problémásak, hiszen a fikciósságnak a kitalációval való azonosítása következtében a fikciósság köréből ki kellene zárunk sok, általában fikciónak tartott művet, pl. a történelmi regényeket. A fikciós befogadás azonban olyan

6 További probléma, hogy a fikciót az irodalom legfőbb sajátosságának tekinti, ugyanakkor mégis megkülönböztet fikciós és nem fikciós irodalmat (ha van „világi fikciós irodalom”, nyilván van nem fikciós irodalom is, ez esetben viszont a fikciósság nem lehet az irodalom legfőbb jellemzője), továbbá irodalmon kívüli (de valamilyen titokzatos módon mégis irodalmi) fikciókról is beszél.

7 VADAI István, *História és fabula = Tinódi Sebestyén és a régi magyar verses epika: A 2006. évi budapesti és kolozsvári Tinódi-konferenciák előadásai*, szerk. Csörsz Rumen István, Kolozsvár, Kriterion, 2008, 17–30; SZILASI László, „Kiknek bor lelkök” – *Tinódi Sebestyén a borfogyasztás hatásairól: A bor minőségéről szóló kritikái beszéd kezdetei a magyar kultúrában*, Jelenkor, 47(2004), 725.

8 Francesco Patrizi poétikai nézeteire támaszkodva fikció és nem-fikció bináris logikájának meghaladását szorgalmazza Bene Sándor is. Ő a fikció függvényyszerű felfogásáról beszél: ez megtévesztő, hiszen akkor is függvényről (kétértékű függvényről) van szó, amikor a szövegek halmazának elemeihez a fikciós, ill. nem-fikciós fogalmakat rendeljük. BENE Sándor, KECSKEMÉTI Gábor, *Javaslatok egy új irodalomtörténet elvi alapvetéséhez és régi magyar irodalomtörténeti részének felépítéséhez*, Helikon, 55(2009)/1–2, 201–226, itt: 206; ill. BENE Sándor, Searle, Vico, Patrizi: *A történeti pragmatika esélye*, Helikon, 51(2005)/3, 239–278, itt: 269, 273. Skálaként fogja fel a fikciósságot Jan-Dirk MÜLLER, *Literarische und andere Spiele: Zum Fiktionalitätsproblem in vormoderner Literatur*, Poetica, 36(2004), 281–311; itt: 286. Müller skálaelmélete Iser gondolataira támaszkodik, aki *A fiktív és az imaginárius* című könyvében a fiktív és a valós kettősségét a fiktív, a valós és az imaginárius triádjává alakította át. Mint arra kritikájában A. Kablitz is rámutatott, Iser könyvében az imaginárius meglehetősen elmosódott fogalom marad, s a fikciósság fogalmához való viszonya sem válik világossá. Andreas KABLITZ, *Kunst des Möglichen. Prolegomena zu einer Theorie der Fiktion*, Poetica, 35(2003), 251–273; itt: 260–265.

szövegek esetében is adekvát lehet, amelyek nem tartalmazzak valóságreferenciával nyilvánvalóan nem rendelkező elemeket; sőt a fikciósság fogalmának bevezetése akkor indokolt, ha ilyen szövegekre is kiterjed – hiszen különben nem különbözne a kitaláció fogalmától.

Ha történetileg akarjuk szemügyre venni a fikciósság kérdését, akkor éppen azok a szövegek különösen fontosak, amelyek nem kitalált történeten alapulnak, vagy legalábbis amelyek esetében nem nyilvánvaló, hogy kitalációról van szó. A középkorban is voltak ugyanis olyan kitalált történetek, amelyeket fikciósan kellett befogadni: például Aesopus állatmeséit, s általában mindenféle mesét. Azonban sokáig nem voltak olyan történetek, amelyek esetében nem ilyen nyilvánvaló a referenciális olvasat lehetetlensége. Ilyen történetek tulajdonképpen csak a modern regényirodalommal terjedtek el nagyobb számban. Érdemes lehet ezért különbséget tenni a primer fikciósság (azaz a valóságreferenciával nyilvánvalóan nem rendelkező szövegek) és a plauzibilis fikciós szövegek között.⁹ Történetileg nézve az újdonság nem a hihetetlen fikciós szövegek megjelenése, hanem az, hogy valóságanalóg történeteket is fikciósan olvasunk.

A fikciósság skála-elmélete ezen túlmenően további problémákat vet fel. Nem világos, pontosan hogyan lehet konkrét szövegek esetében meghatározni, mennyi valóságot tartalmazzak. De ha rendelkezni is a megfelelő mérési útmutatóval, ami alapján elhelyezhetnénk a skálán a műveket, kérdéses, milyen haszna van ennek: azaz mit mond például Gyöngyösi epikus költeményeiről, hogy közelebb vannak a res gesta pólushoz, mint Zrínyi *Szigeti veszedelme*? Ha ezt a felfogást követnénk, akkor például Eötvös József *Magyarország 1514-ben* című regényét kevésbé fikciónak kellene tartanunk, mint *A karthauzit*; vagy Gyöngyösi *Kemény János emlékezete* című művét, mint *Csalárd Cupidóját*. Vajon megfelelően jellemeztük ezzel a szóban forgó műveket, vajon nyerünk-e valamit ezzel az osztályozással? Aligha.

A korabeli poétikai gondolkodástól természetesen nem idegen az irodalmi műveknek a fiktív elemek mennyisége alapján való osztályozása. Sigmund Birken például az 1669-ben megjelent *Teutsche Rede-bind- und Dicht-Kunst*ban elkülöníti egymástól a történetírást, valamint a megtörtént dolgon alapuló, de sok kitalációt is tartalmazó műveket, amelyeket „GeschichtGedicht”-nek nevez, és a kitalált történeteket elmondó regényeket, amelyeket a „GedichtGeschicht” fogalmával ír le. Birken kétségtelenül a kitalált történeteket értékeli a legtöbbre, de a valós eseményeken alapuló műveket is elkülöníti a történelmi tények pusztá ismertetésétől. Célja elsősorban a történetmondás új módusának, a kitalált történeteken alapuló regényeknek a legitimálása volt – ez az új módusz azonban nem azonos a fikciósság fogalmával.¹⁰

9 A fogalomról: Ulrich KELLER, *Fiktionalität als literaturwissenschaftliche Kategorie*, Heidelberg, 1980, 15; Wolfgang RÖSLER, *Die Entdeckung der Fiktionalität in der Antike*, Poetica, 12(1980), 283–319. Vannak, akik csak a plauzibilis fikciós szövegekre vonatkoztatva tartják jogosnak a fikciósság fogalmának alkalmazását; pl. Catherine GALLAGHER, *The Rise of Fictionality = The Novel*, I, ed. Franco MORETTI, Princeton, Princeton University Press, 2006, 337–363.

10 Birken szerint a történetmondás célja a történelemben rejlő magasabb rendű, isteni értelem feltárása: erre a valóság költői feldolgozása alkalmasabb, mint a tények pusztá bemutatása, a kitalált történetek azonban a valós történelmi eseményeken alapuló műveknél is inkább képesek erre. Lásd erről: Wilhelm

A fikciósság lehetséges meghatározása és történetének vázlata

Ezeket a problémákat kiküszöbölhetjük, ha a fikciósságot úgy határozzuk meg, mint a szövegekhez való viszonyulás egy lehetséges módját, amelyet az jellemez, hogy a befogadó nem a szöveg valóságreferenciáját tartja a legfontosabb szempontnak; tehát olyan olvasási módként, amelynek során az olvasót elsősorban nem az érdeklí, tényleg igaz-e, valóban megtörtént-e mindaz, ami a szövegben le van írva.¹¹ E meghatározás hasonlít Horváth Ivánéra, amely szerint a fikciós szövegek nem igazságkötelesek: különbözik azonban attól, mivel nem követeli meg feltétlenül a valóságreferencia hiányát a fikción olvastott szövegektől. Különbözik Pirnát és Horváth felfogásától abban is, hogy a fikciósságot nem azonosítja mindenféle pragmatikai funkciótól való elszakadással, a pusztá gyönyörködtetéssel vagy a művészet öncélúságával.

Ha az olvasó lemond arról, hogy a valóságreferenciát tekintse a szöveghez való viszonyulása sarokkövének, akkor ezt azért teszi, mert más szempontoknak a befogadásban való érvényesítése számára vonzó, előnyösnek mutatkozhat. Így például a szereplők lélektani megalkotottsága, a szövegben megfogalmazódó lélektani problémák, a szereplők sorsának fordulatossága érdekesebb lehet, mint az a kérdés, vajon ténylegesen léteztek-e a szereplők, s vajon valóban a leírt módon cselekedtek-e; mások számára a szöveg poétikai szépségei, nyelvi megalkotottsága mutatkozhat fontosabbnak a valóságreferenciánál; s további szempontok is elképzelhetőek. A fikciósság a szövegeket nem pusztán negatív módon jellemző fogalom, nemcsak a valóságreferencia hiányát jelenti, hanem azt is, hogy a valóságreferencia felfüggesztése olyan lehetőségeket nyit meg az olvasásban, amelyeket összefoglalóan irodalmiként nevezhetünk meg. A fikciósság ebben az értelemben az irodalom előfeltétele.¹²

A fikciós olvasási mód az olvasó döntésén alapul, s elképzelhető, hogy ugyanahhoz a szöveghez más olvasók eltérően viszonyulnak. A fikciós olvasási mód választását azonban befolyásolhatják a szöveg tulajdonságai, illetve a fikciós olvasásra vonatkozó kulturális konvenciók. A szövegekben számos fikciós olvasási módra ösztönző jel lehet; olyan jel, amelyből az olvasó érzékeli, hogy az adott szövegből másként, másfajta igazságot lehet kiolvasni, mint például egy történeti munkából, amely elsősorban a tényekről akar informálni. Ilyen jelek lehetnek a valóságreferenciával nyilvánvalóan nem

VOSSKAMP, *Romantheorie in Deutschland: Von Martin Opitz bis Friedrich von Blanckenburg*, Stuttgart, Metzler, 1973, 12–13; WERNER FRICK, *Providenz und Kontingenz: Untersuchungen zur Schicksalssemantik im deutschen und europäischen Roman des 17. und 18. Jahrhunderts*, I, Tübingen, Niemeyer, 1988, 87–95. Birkenéhez hasonló elgondolást más szerzőknél is találhatunk, így Masennél, akinek *Palaestra eloquentiae ligatae* c. művének a fikcióra vonatkozó megállapításai Birkent is inspirálták. Vö. Volkhard WELS, *Der Begriff der Dichtung in der frühen Neuzeit*, Berlin, de Gruyter, 2009, 116–124.

11 Christian BERTHOLD, *Fiktion und Vieldeutigkeit: Zur Entstehung moderner Kulturtechniken des Lesens im 18. Jahrhundert*, Tübingen, Niemeyer, 1993, 191–215, különösen: 200.

12 Uo., 178. Nincs szó azonban irodalom és fikciósság azonosságáról: létezik nem fikciós irodalom és nem irodalmi fikció is. A tanköltemény pl. nem fikciós, de irodalom – legalábbis a 16–17. századi poétikai gondolkodás szerint; a 18. század végétől aztán kizorul az irodalom fogalmából, vagy legalábbis annak valamilyen alacsonyabb rendű formáját képviseli. Ugyanakkor vannak olyan fikciós alkotások, amelyek nem irodalmiak, pl. a reklámok.

rendelkező állítások; a szerző és elbeszélő különbségének hangsúlyozása;¹³ a befogadási módra való reflexió; a szöveg paratextusai; de a lélektani vagy a poétikai megalkotottság összetettsége is. Maga a szöveg megjelenési formája (a kiadó, a könyvesboltban vagy a könyvtárban való elhelyezése) is iránymutató lehet abban a tekintetben, vajon milyen fajta befogadási mód lehet adekvát.¹⁴ E jelek egy részének felismerése, a jeleknek megfelelő fikciós olvasási mód alkalmazása kulturális kompetenciát is igényel: a fikciós olvasási mód éppen ezért tanult kulturális technika.

Minthogyan a fikciós olvasási mód alkalmazása nem független a szövegek sajátosságaitól, s kulturálisan is kondicionált, ez a befogadási mód történetileg kialakult, történetileg változó kulturális technika. Ez egyrészt azt jelenti, hogy különböző korok kultúrája a fikciós olvasási módnak, a fikciós olvasást lehetővé tevő szövegeknek más-más jelentőséget tulajdonít. De jelenti azt is, hogy azok a jelek, amelyek fikciós olvasási módra ösztönöznek, vagy annak adekvát voltára utalnak, maguk is történetileg változók. A hihető, de a valóságnak nem megfelelő, kitalált történetek megjelenése a fikciós olvasási móddal szemben újfajta követelményeket támaszt: újfajta konvenciók elsajátítása szükséges annak megállapításához, mely szövegek esetében kívánatos ilyen olvasási mód.

A fikciós olvasási mód ugyan a modern korban válik szélesebb körben elterjedté, de már a középkorban és a kora újkorban is vannak szövegek, amelyek ilyen fajta olvasási módra buzdítják az olvasót, s amelyek nem primér fikciós szövegek. A medievisztika Chrétien de Troyes lovagregényeinek tulajdonítja az újítás érdemét: ő írt először olyan történeteket, amelyek nem res gesták, de nem is primer fikciók.¹⁵ Erősen sematikusan

13 A szerző és az elbeszélő különbségét egyesek a fikciósság legfőbb jellemzőjének tekintik. Ezt a nézetet először R. Warning fejtette ki: Rainer WARNING, *Der inszenierte Diskurs: Bemerkungen zur pragmatischen Relation der Fiktion = Funktionen des Fiktiven*, hg. Dieter HENRICH, Wolfgang ISER, München, Fink, 1983, 183–206. Warning szerint ez a különbség Chrétien lovagregényeiben jelenik meg először, ezért e szövegek tekinthetők az első fikciós műveknek. Ez az álláspont azonban a tüzetesebb narratológiai elemzés fényében nem tartható, lásd erről: Monika UNZEITIG, *Von der Schwierigkeit, zwischen Autor und Erzähler zu unterscheiden: Eine historisch vergleichende Analyse zu Chrétien und Hartmann*, Wolfram Studien, 18(2004), 59–81. A szerző és az elbeszélő különbségének hangsúlyozása azonban lehet a fikciós olvasásra ösztönző tényező.

14 Vö. SCHMID, *i. m.*, 38; valamint Lisa ZUNSHINE, *Eighteenth-Century Print Culture and the „Truth” of Fictional Narrative*, *Philosophy and Literature*, 25(2001), 215–232.

15 Chrétien de Troyes műveinek fikciósságára vonatkozóan a szakirodalomban különböző álláspontok és koncepciók lelhetők fel. Walter Haug szerint a fikciósság Chrétien általi felfedezésének lényege az, hogy a francia szerző művei nem valamilyen előzetesen adott értelmet közvetítenek. Haug tulajdonképpen az irodalmi felfedezéséről beszél, nem a fikciósságéről. Walter HAUG, *Die Entdeckung der Fiktionalität bei Chrétien und Hartmann* = W. H., *Die Wahrheit der Fiktion: Studien zur weltlichen und geistlichen Literatur des Mittelalters und der frühen Neuzeit*, Tübingen, Niemeyer, 2003, 128–144. Rainer Warning szerint Chrétien jelentősége, hogy itt figyelhető meg először a szerző és az elbeszélő különválása, ami szerinte a szerző és a közönség közötti viszony, a befogadás módjának megváltozását jelzi; WARNING, *i. m.* Ezt a felfogást követi Gertrud Grünkorn is, azt hangsúlyozva, hogy a befogadás módjának változásával megnő a befogadó interpretációs játéktere. Gertrud GRÜNKORN, *Die Fiktionalität des höfischen Romans um 1200*, Berlin, Erich Schmidt, 1994, 34–40. Gumbrecht szerint Chrétien esetében a referenciális diskurzusoktól való eloldódás, eltávolodás figyelhető meg. Hans Ulrich GUMBRECHT, *Wie fiktional ist der höfische Roman? = Funktionen des Fiktiven*, *i. m.*, 434–440. A referenciális igazság kiiktatásában látja a fikciósság lényegét Burrichter

a fikciósság három történeti változata különböztethető meg.¹⁶ A középkori elbeszélő költészet jellemző eljárása, hogy a költő valós, vagy valósnak tekintett történeteket dolgoz fel, azokat poétikailag feldíszítve, kiegészítve.¹⁷ A valós eseményeken alapuló elbeszélések mellett már a 16. században megjelennek olyan szövegek is, amelyek kitalált történetek, de valósnak tüntetik fel magukat (ilyen például a *Lazarillo de Tormes*, de Defoe *Robinson Crusoe*-ja is).¹⁸ A 18. század második felében Európa nyugati felén egyre nagyobb teret nyerő fikciós irodalom már nem törekszik a valóság látszatának felkelésére: míg Defoe még azt hangoztatta, hogy történetei valóságok, Fielding már nyíltan felvállalta, hogy regényei kitalált történetek.

A fikciósság megítélésének változása a költészetelméleti gondolkodásban is kimutatható. A folyamat röviden úgy jellemezhető, hogy a valós és a pusztán kitalált történetek kettőssége mellett a poétikában megjelenik egy harmadik kategória is. A középkori latin nyelvű poétikai gondolkodás (az ókorra, Ciceróra visszavezethető osztályozás alapján) a történeteket három csoportba sorolta: historiák, fabulák és argumentumok. A historia hihető, igaz történet; a fabula hihetetlen, kitalált, amely nem is akar igaznak tűnni; az argumentum pedig olyan kitalált történet, amely igaz is lehetne.¹⁹ A középkori poétikák szerzői, habár rendre említik az argumentum fogalmát is, annak Cicero által meghatározott jelentését nem tudták magukévá tenni. E poétikák szerint – miként azt Pirnát Antal is megállapította – csak igaz, hihető történetek (historia), illetve hihetetlen, az igazságra, hitelességre igényt nyilvánvalóan nem tartó történetek (mese) képzelhetők el.²⁰ A reneszánsz idején megélenkülő költészetelméleti gondolkodás, az Arisztotelész-recepció jelentősége többek között az, hogy a valószerű (verisimile) kategóriája lehetővé tette annak az elképzelésnek a megfogalmazását, hogy vannak a fabulától és a historiától különböző szövegek, amelyek valamilyen magasabb értelemben igazak, de nem feltétlenül rendelkeznek valóságreferenciával. Boccaccio

is: Brigitte BURRICHTER, *Fiktionalität in französischen Artustexten = Historische Narratologie*, hg. Harald HAFERLAND, Matthias MEYER, Berlin–New York, de Gruyter, 2010, 263–280.

16 Erre nézve lásd: Nicholas D. PAIGE, *Before Fiction: The Ancien Régime of the Novel*, Philadelphia, University of Pennsylvania Press, 2011, 1–34.

17 A szakirodalom egy része a fikciósság ezen változatát a funkcionális fikció fogalmával jelöli, és elkülöníti az autonóm fikciótól. Burrichter meghatározása szerint a funkcionális fikció az adott (vagy adottnak tekintett) anyagnak a valószínűség, valószínűség, hihetőség igényével történő – historiográfiai művekben is megtalálható – retorikai feldolgozása, az autonóm fikció pedig a szabad kitalációt. Brigitte BURRICHTER, *Wahrheit und Fiktion: Der Status der Fiktionalität in der Artusliteratur des 12. Jahrhunderts*, München, Fink, 1996, 15–22.

18 A fikciós irodalom ezen változatát – amelyet pszeudofaktuális fikciónak nevez – részletesen elemzi PAIGE, *i. m.*

19 Lásd pl. GRÜNKORN, *i. m.*, 41–48.

20 A középkori szerzők a modern koritól eltérő valóságfogalommal dolgoztak, a történetek igaz voltát nem a valóságreferencia, a tényeknek való megfelelés alapján ítélték meg, hanem morális szempontból. Lásd: Peter von Moos, *Geschichte als Topik: Das rhetorische Exemplum von der Antike zur Neuzeit und die historiae im „Policraticus“ Johannis von Salisbury*, Hildesheim, Olms, 1996², 231; Peter von Moos, *Poeta und historicus im Mittelalter: Urteile über Lucan*, Beiträge zur Geschichte der deutschen Sprache und Literatur, 96(1976), 93–130, itt: 108. A tények és a kitaláció ellentéte a modern kor sajátossága, amely előfeltételezi a valóság természettudományos fogalmát. Vö. BERTHOLD, *i. m.*, 2.

költészetelméletében az igaz és a kitalált történetek mellett helyet kapnak az igazat és kitaláltat egyaránt tartalmazók is.²¹ A 17. századi regényelméletben is megfogalmazódik az a gondolat, hogy a regények nem írhatók le valóság és kitaláció oppozíciójában. Huet regényekről írt értekezésében (*Traité de l'origine des romans*, 1670) például história és regény között abban látja a különbséget, hogy a regények nagyobb részben hazugságok, kisebb részben igazak, míg a históriák nagyobb részben igazak, kisebb részben hamisak. E gondolatmenetnek éppen az a történeti jelentősége, hogy benne az igaz és a hamis között megjelenik egy új kategória.²² Huet – miként a korábban említett Birken – azt a nézetet képviseli, hogy a regények tisztán kitaláltak is lehetnek. Ez azonban szerinte csak a komikus, tehát alacsonyabb rendű regényekben megengedett, a nagy regényeknek valós eseményeken kell alapulniuk: ezek anyagukat a történelemből veszik, formájukat pedig a költészetből.²³ A 18. század közepén már fordított felfogás jellemző: a regény anyaga költői (tehát kitalált, fiktív), formája a történelemé (azaz úgy mondják el a történetet, mintha megtörtént dologról lenne szó).

A kitalált történetek legitímálásának és térnyerésének elméleti alapját a 18. században a lehetséges világok leibnizi fogalma és ennek poétikai kamatoztatása teremtette meg. Ezen elgondolás lényege – Wolff megfogalmazásában – az a gondolat, hogy a pusztán kaotikus képzelődés és az emlékképek felidézése mellett lehetnek az elégséges alap elvét kielégítő, de nem reprodukált képzetek is.²⁴ A kérdést ismeretelméleti perspektívából megközelítve úgy is fogalmazhatunk, hogy a kitalált történetek legitimitásának előfeltétele azon elméleti konstrukció elvetése, amely szerint az érzékelt tárgynak az érzékelőben valamilyen (az objektumhoz hasonló vagy azzal egyértelmű kapcsolatban álló) idea vagy reprezentáció felel meg.²⁵ Ezt az ideát gyakran az elmében elhelyezkedő képnek tekintik. Feltételezve, hogy az elmében megtalálható az érzékelt tárgy képe vagy reprezentációja, a költészet vagy irodalom lényegét kézenfekvő ennek szavak által történő megjelenítésében látni. A tekintetben, vajon a modell alkalmas-e fikciós iro-

21 Giovanni BOCCACCIO, *A költészet védelme „Az istenek leszármazásá”-ból = Az olasz reneszánsz irodalom-elmélete*, szerk. KOLTAY-KASTNER Jenő, Bp., Akadémiai, 1970, 71–72. Boccaccio *Dekameronjának* fikcióságáról lásd továbbá: Jan SÖFFNER, *Die Kunst, Novellen in die Welt zu setzen: Zur Fiktionalität in Boccaccios Decameron und Chaucers Canterbury Tales = Giovanni Boccaccio in Europa: Studien zu seiner Rezeption in Spätmittelalter und Früher Neuzeit*, hg. Achim AURNHAMMER, Rainer STILLERS, Wiesbaden, Harrassowitz, 2014, 277–294.

22 Hans-Edwin FRIEDRICH, *Fiktionalität im 18. Jahrhundert: Zur historischen Transformation eines literaturtheoretischen Konzepts = Grenzen der Literatur: Zu Begriff und Phänomen des Literarischen*, hg. Simone WINKO, Fotis JANNIDIS, Gerhard LAUER, Berlin–New York, de Gruyter, 2009, 338–373. Huet értekezésének megfogalmazásához hasonló található a regényíró Scudéry poétikai reflexióiban is. Vö. Gerhard PENZKOFER, *L'art du mensonge: Erzählen als barocke Lügenkunst in den Romanen von Mademoiselle de Scudéry*, Tübingen, Narr, 1998, 64.

23 Pierre-Daniel HUET, *Traité de l'origin des romans*, Paris, 1799, 8–11. Huet-ről lásd: *The Cambridge History of Literary Criticism*, IV., ed. Hugh Barr NISBET, Cambridge, Cambridge University Press, 2003², 211–213; FRICK, *i. m.*, 87–95.

24 Lásd erről VOSSKAMP, *i. m.*, 152–159; FRIEDRICH, *i. m.*

25 Természetesen sem a kora újkori ismeretelmélet, sem a poétikai nézetek, illetve a poétikai gyakorlat nem homogén; a fenti jellemzés legfeljebb egy nagy hatású képzetkőr erősen sematikus leírásaként értelmezhető.

dalmi művek értelmezésére, már a 16. században kételyek fogalmazódtak meg.²⁶ A 18. század második felében az elképzelés egyre inkább kritika tárgyává vált, mígnem Kant egyértelműen szakított a megismerés megfelelés-elméletével.²⁷ A lehetséges világok teóriájának elfogadása és a megismerés megfelelés-elméletének elvetése együtt járt a képzelőerő fogalmának újragondolásával, produktív képességként való átértelmezésével.²⁸ A képzelőerő fogalmának megítélésében bekövetkezett változások a 18. század második felében döntő mértékben járultak hozzá a kitalált történetek megalkotásának és olvasásának általános elfogadásához. A kitalált történetek irodalmi térnyerése azonban nem azonos a fikciósság megjelenésével. A valóságreferenciát nyilvánvalóan nélkülöző regények elterjedésének jelentősége a fikciósság szempontjából elsősorban az, hogy nyilvánvalóvá tette: az ilyen szövegek másfajta befogadást tesznek szükségessé.

A fikciósság térnyerése történelmi folyamat, s az irodalom funkciójának változására is utal. Már Vossius megállapította, hogy a költők kezdetben csak megtörtént dolgokat mondtak el, és csak metrumot és rímeket csináltak, később azonban már a saját kitalációikat írták le.²⁹ Történelmi nézetben ez a változás azzal függ össze, hogy az irodalom funkciója egyre kevésbé az emlékezés volt, helyette inkább a valóság értelmezése, az alternatív valóságok megjelenítése, a lehetséges birodalmának feltérképezése került középpontba.³⁰

Tanulságok: a fikció a régi magyar irodalomban

A fikciósság itt javasolt fogalma abban különbözik a magyar szakirodalomban korábban megfogalmazott nézetektől, hogy a fikciósságot nem tekinti azonosnak a kitalált dolgokkal, hanem a szöveghez való viszonyulásként fogja fel. A fikciósság a fogalom ilyen fajta meghatározása szerint bináris oppozíciót hoz létre: egy szöveg vagy fikciós, vagy nem.³¹ Elhelyezhetjük a szövegeket egy skálán aszerint, hogy mennyi fiktív elemet tartalmaznak, de ha a fikciósság kategóriáját akarjuk alkalmazni, akkor két

26 Ulrike ZEUCH, *Aporien in der Literaturtheorie der Frühen Neuzeit: Francesco Robortellos „In Librum Aristotelis De arte poetica explicationes” und die Folgen = Mimesis – Repräsentation – Imagination*, hg. Jörg SCHÖNERT, Ulrike ZEUCH, Berlin, de Gruyter, 2008, 180–214.

27 LACZHÁZI Gyula, *Pálóczi Horváth Ádám „Psychologia”-ja és a XVIII. századi lélektani irodalom = Magyar Arión: Tanulmányok Pálóczi Horváth Ádám műveiről*, szerk. Csörsz Rumén István, HEGEDÜS Béla, Bp., rec.iti, 2011, 135–153, itt: 147–149.

28 Ezt Wolff, Gottsched, Bodmer és Breitinger írásai alapján részletesen elemzi Silvio VIETTA, *Literarische Phantasie: Theorie und Geschichte. Barock und Aufklärung*, Stuttgart, Metzler, 1986, 103, 110–134.

29 Gerardus Joannes VOSSIUS, *De Artis Poeticae Natura Ac Constitutione*, Amsterdam, 1647, 12.

30 Többek között erre a történelmi változásra mutat rá Walter BENJAMIN, *A mesemondó = W. B., Kommentár és prófécia*, Bp., Gondolat, 1969, 94–126.

31 A fikciósság skálaként való felfogásának elutasításához lásd még: Andreas KABLITZ, *Kunst des Möglichen: Prolegomena zu einer Theorie der Fiktion*, Poetica, 35(2003), 251–273; ill. ZIPFEL, *Fiktion, Fiktivität, Fiktionalität: Analysen zur Fiktion in der Literatur und zum Fiktionsbegriff in der Literaturwissenschaft*, Berlin, Erich Schmidt, 2001, 294. Eltérő felfogást képvisel: Jan-Dirk MÜLLER, *Literarische und andere Spiele. Zum Fiktionalitätsproblem in vormoderner Literatur*, Poetica, 2004, 281–311.

csoportba kell osztanunk a szövegeket, és valahol meg kell húznunk a határt fikciós és nem fikciós között. Egyaránt fikciónak minősülhetnek olyan szövegek, amelyekben kevés, illetve sok fiktív elem van. Ha a fikciósságot olvasási módként fogjuk fel, akkor a kora újkor mint ennek a praxisnak a térnyerése lehet figyelemre méltó.

A 16–17. századi magyar irodalmat a fentiek fényében szemügyre véve megállapíthatjuk, hogy vannak olyan szövegek, amelyek esetében nem csak a valóságtartalom, az információ a fontos, vagy nem elsősorban az a fontos, s hogy ezek nem feltétlenül azok a szövegek, amelyekben nyilvánvalóan kitalált, azaz lehetetlen dolgok vannak. Nem tudjuk, hogyan olvastak a korabeli olvasók, s ezért sok esetben csak feltételezést fogalmazhatunk meg arra vonatkozóan, mely szövegeket olvashattak fikciósan. Az azonban kijelenthető, hogy több fikciósan olvasható mű van a 16–17. századi irodalomban, mint Pirnát állította.

Égészen biztosan a fikciósan olvasandó szövegek közé tartoznak azok, amelyek hihetetlen, valóságreferenciával nyilvánvalóan nem rendelkező elemeket tartalmaznak. Ilyen szöveg többek között az *Árgirus*, Aesopus meséi, a *Fortunatus*,³² de Gyöngyösi István *Csalárd Cupidója* is. Aligha jogos azonban az *Árgirust* elkülöníteni más széphistóriáktól, pusztán azért, mert Tündérországbán játszódik, tehát nyilvánvalóan valóságreferenciával nem rendelkező helyszínen. A fikciós olvasás a hihető, valóságanalóg történeteket tartalmazó széphistóriák esetében általában is indokolt lehet. A korabeli olvasók *Béla király és Bankó lánya* történetét pl. aligha azért olvasták, mert a valós eseményekről szerettek volna valamit megtudni.

Zrínyi *Szigeti veszedelme*, Gyöngyösi *Murányi Vénusa* és a *Kemény János emlékezete* is olyan hihető, megtörtént dolgokon alapuló történetek, amelyeket lehetséges fikciósan olvasni. A *Szigeti veszedelem* előtt paratextus is jelzi, hogy fikciós befogadásra van szükség. Zrínyi *Az olvasóhoz* intézett előszóban leírja, hogy az általa megverselt történelmi eseményre vonatkozóan különböző nézetek lelhetők fel: mást mondanak a horvát, olasz krónikák meg a törökök, illetve Istvánffy és Zsámboki. Ennek magyarázata pedig az, hogy utóbbiak „máshogy nézték az magános való dolgoknak keresését, mint az országos dolognak historia-folyását”. Ez a kijelentés a tényeket gyűjtő történetíró és a magasabb igazságot kereső költő közötti arisztotelianus különbségtétel megfogalmazása, s általa Zrínyi az olvasót is arra buzdítja, hogy ne csak a történelmi igazságot szem előtt tartva olvassa eposzát. Erre talán éppen azért volt szüksége felhívni az olvasó figyelmét, mert nem létezett a fikciós olvasás mint általánosan elfogadott konvenció. Ez a különbségtétel nem csak a *Szigeti veszedelemre*, hanem az egész *Syrena*-kötetre is vonatkoztatható. A *Syrena*-kötet narratív szerkezetű mű, amely én-elbeszélésként fogható fel. Benne egy olyan történet körvonalai rajzolódnak ki, amely egy szerelmes férfi szerelmi bánatát és a szerelemtől való szabadulását írja le. A történetet maga a szerelmes férfi mondja el, s ez a férfi Zrínyi vonásait viseli. Maga a kötet címe is azt sugallja, hogy a hős nem más, mint Zrínyi Miklós; ebből az is következik, hogy a *Szigeti veszedelem* elbeszélője éppúgy Zrínyi maga. Vagy másként fogalmazva: nem érdemes különbséget tenni Zrínyi és a versek hőse, illetve az elbeszélő között.

32 Lásd erről: Ralf-Henning STEINMETZ, *Welterfahrung und Fiktionalität im „Fortunatus“*, *Zeitschrift für deutsches Altertum und deutsche Literatur*, 133(2004), 210–225.

Tematikailag és formailag a *Syrena*-kötet – más lehetséges minták mellett – a szerkesztett reneszánsz daloskönyvek mintájához kapcsolódik, amelynek első képviselői Dante *Vita nuovája* és Petrarca *Canzonieréje* voltak. Az ilyen kötetek önéletrajzi jellegűek, s így Zrínyi *Syrena*-kötete esetében is felmerülhet az önéletrajzként való olvasás lehetősége. Azaz egy olyan olvasási mód, amely különbözik mind a fikciós, mind a tényszerű olvasástól, s melynek lényege az olvasó azon elvárása, hogy releváns információkat tudjon meg a szerzőről magáról. Ez az olvasási mód azonban a *Syrena*-kötet esetében nem kecsegtet sok nyereséggel – miként más daloskönyvek esetében sem. A kötet hősnének megszólalásai tartalmazznak ugyan valóságreferenciával, életrajzi hitelességgel rendelkező elemeket, ezek mennyisége azonban elenyésző, s belőlük az empirikus szerzőre vonatkozóan nem sok információ nyerhető. A történet nem alkot koherens egészet, és számos olyan részletet tartalmaz, amely nyilvánvalóan nem eshetett meg Zrínyivel, legfeljebb allegorikusan vonatkoztatható a szerző életrajzára. A *Syrena*-kötetben az egyéni sors az általánosság szintjére emelkedik, s olyan példaértékű történetté válik, amely a szerelmek és a szerelemtől való tisztulás bemutatásával általánosan érvényesnek gondolt erkölcsi eszményt fogalmaz meg. Éppen ezért lehet indokolt – sőt szükséges – a fikciós olvasás a kötet esetében. Van ugyan önéletrajzi jellege, de különbözik az igazi önéletírásoktól – éppen azért, mert fikciós olvasást tesz szükségessé. Zrínyi kötete olyan fikciós én-elbeszélésként fogható fel, amelyet a szerző és a hős azonossága jellemez, szemben pl. Gyöngyösi *Csalárd Cupidójával*, ahol a hős, Genius különbözik a szerzőtől.³³ Habár a *Syrena*-kötetbeli szerelmi történet értelmét nem a valóságreferenciával rendelkező elemek adják, hanem a történet általános erkölcsi tartalma, a kortársak aligha tudták figyelmen kívül hagyni, hogy a *Syrena*-kötet hőse maga Zrínyi Miklós, vagy legalábbis Zrínyi stilizált alakja. Tudjuk, hogy Zrínyi kötete kinyomtatása után csak szűk körben vált ismertté. Akikhez eljutott, feltehetőleg jól ismerték Zrínyi életét. A valóságreferenciával rendelkező elemek szerepe számukra az lehetett, hogy hitelessé tegyék a történetet, amelyben nemcsak egy általános példát, hanem Zrínyi idealizált portréját is kapták.

A 16–17. századi magyar irodalomban tehát egyaránt találhatunk olyan, fikciósan olvasható műveket, amelyek eleve hihetetlen történetek, és olyanokat, amelyek valós eseményeken alapuló történetek. Találhatunk olyan szöveget is, amely pragmatikus műfajt imitáló fikció: ennek példája Pázmány *Öt szép levele*.³⁴ De találhatunk kitalált, hihető és a pragmatikus műfajokra nem hasonlító történeteket is. Értelmezésükben nem lehet az az elsődleges szempont, melyik szöveg mennyi valóságot és mennyi kitalációt tartalmaz. Inkább azt a kérdést kellene feltenni, hogy mi a funkciója a fikciós kommunikációnak, miért lehet érdemes az olvasónak lemondania arról, hogy a faktuális igazságtartalom alapján ítéljen meg egyes szövegeket.

33 Sonja GLAUCH, *Ich-Erzähler ohne Stimme: Zur Andersartigkeit mittelalterlichen Erzählens zwischen Narratologie und Mediengeschichte = Historische Narratologie – Mediävistische Perspektiven*, hg. von Harald HAFFERLAND, Matthias MEYER, Berlin–New York, de Gruyter, 2010, 149–185.

34 A levelek fiktív volta lelepleződik, amikor a levélíró az első levélben a harmadikra utal: itt a szerző szólal meg, s nem a levélíró. Vö. BALÁZS Mihály, *Hítvita és fabula = A magyar irodalom története*, i. m., I, 394–409.